
ШАБАЛДАК А.В.,
Начальник Центру забезпечення
навчального процесу Військової
академії, м. Одеса, Україна

ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті аргументовано доцільність проведення історико-ретроспективного аналізу етапів формування та розвитку військової підготовки студентів у військових навчальних закладах України. Зазначено, що військова освіта з моменту зародження постійно привертає до себе увагу науковців і практиків, представників різних галузей знань, соціальних сфер і державних відомств, розглядається як один з керованих факторів впливу на майбутнє армії. Аналіз історичного досвіду підготовки військовослужбовців свідчить про зміни в системі військової освіти та реформування принципів військового навчання на практиці. Вирішення проблеми інноватизації військової освіти можливе лише шляхом поєднання історичного досвіду з сучасними процесами, що відбуваються у галузі вищої освіти. Історико-ретроспективний аналіз літературних джерел дав змогу виокремити чотири етапи розвитку професійної освіти військовослужбовців на території України.

Ключові слова: *військовослужбовці, історико-ретроспективний аналіз, військова освіта, військові навчальні заклади, військова підготовка.*

В статті аргументована целесообразність проведення історико-ретроспективного аналізу етапів формування та розвитку воєнної підготовки студентів в воєнних навчальних закладах України. Отмечено, что воєнное образование с момента зародження постоянно привлекает к себе внимание ученых и практиков, представителей различных областей знаний, социальных сфер и государственных ведомств, рассматривается

© ШАБАЛДАК А.В., 2016

как один из управляемых факторов влияния на будущее армии. Анализ исторического опыта подготовки военнослужащих свидетельствует об изменениях в системе военного образования и реформирование принципов военного обучения на практике. Решение проблемы инноватизации военного образования возможно лишь путем объединения исторического опыта с современными процессами, происходящими в области высшего образования. Историко-ретроспективный анализ литературных источников позволил выделить четыре этапа развития профессионального образования военнослужащих на территории Украины.

Ключевые слова: *военнослужащие, историко-ретроспективный анализ, военное образование, военные учебные заведения, военная подготовка.*

The paper argues the feasibility of a historical and retrospective analysis of the stages of formation and development of military training of students at military educational institutions in Ukraine. It is indicated that military education since the inception always attracted the attention of scholars and practitioners from different disciplines, social services and government agencies, is regarded as one of the controlled factors influencing the future of the army. Analysis of the historical experience of military training indicates changes in the system of military education and military training reform principles in the practice. Solving the problem of innovatization of military education is only possible through a combination of historical experience with modern processes occurring in higher education. Historical and retrospective analysis of the literature made it possible to distinguish four stages of professional military education in Ukraine.

Key words: *military officer, historical and retrospective analysis, military education, military educational establishments, military training.*

Реформаційні процеси у різних галузях сучасного суспільства диктують необхідність проведення відповідних перетворень і в системі військової освіти, що передбачає підвищення її якості. Невід'ємною складовою Збройних Сил (ЗС) України є військові навчальні заклади, які готують кадри для військових формувань та установ ЗС України. Військова освіта трактується як сукупність систематизованих знань,

умінь у навичок з фундаментальних і спеціальних військових наук, необхідних офіцерам та іншим військовослужбовцям для практичної діяльності.

Модернізація національної системи освіти, складність масштабного реформування Збройних Сил України актуалізує проблему формування творчої особистості військового професіонала, здатного ефективно розв'язувати складні військово-професійні проблеми та передбачає но-

вий підхід до професійної підготовки майбутніх кадрів, спрямований на подолання кризи в освіті, яка виявляється, передусім, у невідповідності знань запитам особистості, суспільним потребам і світовим стандартам, у знеціненні престижу військової служби, освіченості та інтелектуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що військова освіта з моменту зародження постійно привертає до себе увагу науковців і практиків, представників різних галузей знань, соціальних сфер і державних відомств, розглядається як один з керованих факторів впливу на майбутнє армії та держави в цілому [1; 2; 3; 5; 12; 13 та ін.]. Ця увага продиктована і тим, що в усі часи військова освіта забезпечувала високий рівень боєздатності та боєготовності внутрішніх військ, що актуалізує проведення нашого дослідження у світлі останніх подій, які відбуваються на теренах нашої держави. Досягнення науково-технічного прогресу, використовувалися військово-вслужбовцями з метою створення новітніх зразків озброєння і військової техніки, розвитку стратегії і тактики збройної боротьби, забезпеченні безпеки держави тощо.

Аналіз історичного досвіду підготовки військовослужбовців вказує на те, що зміни в системі військової освіти та реформування принципів військового навчання на практиці відбуваються під впливом, переважно, кризових станів, коли традиційні методи регулювання цих процесів виявляються неефективними. Тому інновацізація військової освіти і військової науки повинна бути пріоритетним завданням освітян, педагогів особливо під час проведення військової реформи та загрозливих подій, що відбуваються на сході України. Вирішення цієї

проблеми можливе лише шляхом поєднання історичного досвіду з сучасними процесами, що відбуваються у галузі вищої освіти. Означений аспект недостатньо вивчався сучасними науковцями. У цьому контексті виникає потреба проаналізувати передумови створення, етапи і шляхи розвитку військової школи на теренах України, що визначаємо метою написання статті.

З розвитку вищої освіти України у XIX столітті бере свій початок військова підготовка студентів. У цей час більшість українських земель входила до складу Російської імперії, де підготовка офіцерських кадрів набула актуальності у зв'язку з регулярними масштабними військовими конфліктами, що позначилося на створенні підготовчої бази офіцерів у системі вищої освіти. Підтвердження цієї думки знаходимо у дослідженнях науковців Одеського товариства історії та старожитностей В. Лялікова [8] та І. Міхневича [9]. Науковці вказують на існування вищих військових спеціалізованих навчальних закладів, що діяли в Новоросійському краї в останній чверті XVIII – на початку XIX ст.

Історико-ретроспективний аналіз літературних джерел з проблеми урегулювання військової підготовки студентів дав змогу встановити, що в 50-х роках XIX ст. дослідники (А. Соколов [11], Д. Толстой [14] та ін.) акцентували увагу на загальних питаннях організації військової підготовки на південноукраїнських землях. Узагальнення основних проблем знаходимо у наукових напрацюваннях Ф. Грекова [5]. Дослідник зосереджує увагу на різних аспектах діяльності військових академій, їх ролі в підготовці офіцерських кадрів вищої кваліфікації, обмежуючись лише загальною характеристикою цих навчальних закладів.

На початку XIX століття розпочали

свою діяльність імператорські військово-відомства, котрі створювали універсальну систему підготовки військових спеціалістів і командного складу. Статусу цих навчальних закладів містили перелік вимог щодо набору слухачів. Характерною особливістю набору студентів до вищих військових закладів освіти – військових академій був становий підхід, згідно з яким підготовку студентів здійснювали за функціональним призначенням: командирський склад, військові інженери, морські офіцери тощо. Позитивним, вважаємо той факт, що військова підготовка студентів до початку ХХ століття здійснювалася лише у спеціалізованих вищих військових навчальних закладах, де готували курсантів за військовими статутними нормами поведінки, не зважаючи на станове походження та щабель навчання.

Розвиток військової справи в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вимагав перегляду підготовки вищого командного складу. Наприкінці 80-90-х рр. ХІХ ст. призначенням військових навчальних закладів було поширення військових знань в армії, а не тільки підготовка офіцерів Генерального штабу. У цей час на території України лише в Одесі діяло три військових навчальних заклади: Одеське військово-училище, Костянтинівський кадетський корпус і Сергієвське артилерійське училище. Наявність подібних військових навчальних закладів у різних містах України забезпечувала їм певні культурні та матеріальні вигоди. У молоді з'явилася можливість отримати спеціальну військову освіту, а значна кількість людей змогла працевлаштуватись. Окрім цього міста отримували чималу кількість асигнувань на військові училища.

Програми навчання у військових училищах були спрямовані на покра-

щення тактичної підготовки майбутніх військовослужбовців, більш тісний зв'язок з військами та підготовкою випускників до виконання обов'язків вчителя та вихователя солдат на посаді командира взводу і півроти. Ця теза вказує на вагомість і необхідність ґрунтовної професійно-педагогічної підготовки курсантів ВВНЗ, що підтверджується наявністю наукових досліджень у цьому напрямі [2; 4; 6; 15 та ін.].

Однак академічність курсів і відставання від нових тенденцій військової науки призводили до відірваності випускників училищ від сучасних реалій. Тому в 1905–1912 рр. відбулися значні зміни у навчально-виховній роботі у військових закладах, що діяли на території теперішньої України, спрямовані на підвищення практичної складової навчального процесу і на посилення взаємодії теорії та практики, що призвело до зростання рівня підготовки офіцерського корпусу. Почався перехід від прискороного до нормального курсу навчання. Значна увага приділялась практичній і польовій підготовці курсантів.

Подальші історичні події на території України призвели до активізації національно-визвольних рухів. Після утвердження влади УНР підготовка офіцерів у вищих навчальних закладах стала нагальною проблемою розбудови вітчизняних збройних сил. З цією метою було створено Український Військовий Комітет, перший з'їзд якого прийняв окрему ухвалу щодо українізації військової освіти. До основних завдань українізації віднесено: 1) викладати у військових школах українською мовою; 2) відкривати військові школи від найнижчих до вищих; 3) військові статuti та різні підручники перекласти на українську мову; 4) для українських військових громад і гуртків ви-

писувати літературу (газети, журнали, книжки та агітаційну літературу) за державні кошти; 5) відкривати просвітні курси у війську. Водночас, було затверджено указ про практичне проведення українізації існуючих вже на Україні шкіл військових (юнкерських, прапорщицьких, морських, авіаційних) [16, с. 56].

Продовженням утвердження військової освіти на території України стало створення у червні 1918 р. Комісії з утворення постійних військових шкіл та академій України. Головним стратегічним завданням комісії була організація та створення військових навчальних закладів різного рівня військової освіти та об'єднання їх в єдину систему [5, с. 47]. Фахівцями Комісії розроблені та упроваджені у практику професійної освіти військові документи, які регулювали навчально-виховний процес підготовки курсантів, враховували новітні досягнення європейської військово-наукової думки, досвід Першої світової війни і відкривали можливість створення в Українській Державі єдиної системи освітньої, професійної підготовки та виховання старшинського складу для збройних сил.

У цей період на території Українського військового округу були створені 12 військових шкіл: Київська, Сумська та Одеська піхотні школи, Харківська школа червоних командирів, Київська об'єднана школа командирів, Кримська кавалерійська школа, Київська та Одеська артилерійські школи, Київська військова школа зв'язку, Українська кавалерійська школа (Кіровоград), Київська військово-політична школа, Українська військово-підготовча школа (Полтава) [7, с. 131].

Таким чином, на території України знаходилася частина загальної

системи вищої військової освіти, яка нараховувала 34 військово-навчальні заклади (2 військові академії, 30 вищих та 2 середніх військових училищ) і 73 військові кафедри цивільних ВНЗ. Первинною ланкою системи підготовки офіцерських кадрів Збройних Сил були вищі військові училища: командні, інженерні, авіаційні та військово-морські училища, в яких здійснювалася первинна підготовка офіцерів. На 73 військових кафедрах вищих цивільних навчальних закладів України здійснювалася військова підготовка студентів за програмою офіцерів запасу [3, с. 119].

Після розпаду СРСР на території нашої держави залишилася розгалужена й розрізнена мережа військових навчальних закладів. Це створювало значні труднощі щодо її трансформації з урахуванням реальних потреб і можливостей ЗС України. Були відсутні державні стандарти військової освіти та органи управління нею. На всіх рівнях керівництва військовою освітою не було визначеності щодо формування навчальних планів і програм підготовки військових фахівців. Зміст військової освіти також потребував суттєвих змін і вдосконалення, оскільки у військових навчальних закладах переважали відомчі підходи до формування навчальних планів і програм. В Україні фактично були відсутні військові науково-дослідні та науково-методичні установи з проблем військової освіти. Фундаментальні психолого-педагогічні дослідження навіть у вищій військовій школі проводилися здебільшого фрагментарно [10, с. 5-11].

З набуттям нашою державою незалежності важливим і відповідальним державним завданням стала підготовка військових фахівців для Збройних Сил України. Адже професійна, дисциплінована, озброєна новітньою

військовою технікою, мобільна, свідома свого високого патріотичного обов'язку армія є однією зі складових стабільності будь-якої держави [7, с. 128-130]. Нині система військової освіти містить органи управління, мережу вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів ВНЗ України і побудована на основі принципів доступності, неперервності та наступності ступеневого навчання військових фахівців з урахуванням специфіки їх військової служби.

До мережі сучасних вітчизняних військових навчальних закладів відносяться: вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи ВНЗ, що здійснюють підготовку громадян для проходження військової служби за контрактом на посадах осіб офіцерського та сержантського складу; вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи ВНЗ, що здійснюють підготовку студентів за програмами підготовки офіцерів запасу; військовий і військово-морський ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Отже, історико-ретроспективний аналіз літературних джерел з проблеми підготовки студентів у військових навчальних закладах на території України дав змогу виокремити чотири етапи розвитку професійної

освіти військовослужбовців. До першого відноситься період XVIII – початку XX століття, коли підготовка майбутніх військових здійснювалася з обов'язковим урахуванням нормативно-регулятивних документів військових відомств Російської імперії. Другий етап формування та розвитку військової підготовки студентів у військових навчальних закладах України охоплював часовий проміжок з початку 1917 до кінця 1920 року і відбувався на тлі національно-визвольних рухів на українських землях. У цей час відкривалися національні заклади військової підготовки, плани та програми яких розроблялися з урахуванням російського та австрійського досвіду. Для третього етапу (1921–1990 рр.) характерними є такі риси розвитку військової освіти, як централізація управління, уніфікація норм професійної підготовки військовослужбовців, стандартизація системи військової підготовки. Четвертий період становлення та розвитку військової освіти України бере початок з 1991 року і триває досі.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у конкретизації особливостей професійної підготовки курсантів військової академії до майбутньої професійної діяльності з метою вдосконалення навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Барабанщикова А. В. Основы военной психологии и педагогики / А. В. Барабанщикова. – М. : Просвещение, 1988. – 271 с.*
2. *Вишневський П. Р. Удосконалення педагогічного управління навчальним процесом у вищому військовому навчальному закладі на основі інноваційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вишневський Петро Ростиславович. – Хмельницький, 2005. – 205 с.*
3. *Голик М. М. Система вищої військової освіти України на початку її реформування: досягнення та прорахунки / М. М. Голик // Збірка науково-методичних праць. Військовий інститут при Державному університеті*

- «Львівська політехніка». – 1999. – Вип. V. – С. 109–124.
4. Городов П. Н. Оптимизация процесса воспитания в высшей военной школе / П. Н. Городов. – М. : ВПА, 1993. – 112 с.
 5. Греков Ф. В. Краткий исторический очерк военно-учебных заведений. 1700–1910 / Ф. В. Греков. – СПб., 1910. – 192 с.
 6. Зелений В. І. Розвиток педагогічної культури молодих офіцерів внутрішніх військ МВС України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Зелений Володимир Іванович. – Київ, 2003. – 166 с.
 7. Криленко І. М. Система військової освіти України : історико- методологічні аспекти. Дослідження з історії техніки : зб. наук. праць / [за ред. Л. О. Гриффіна] / І. М. Криленко. – К. : НТУУ «КПІ», 2006. – Вип. 9. – С. 128–136.
 8. Ляликов В. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае. Т. 2 / В. Ляликов. – Одесса : ЗООИД, 1848. – С. 330–356.
 9. Михневич И. Г. Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии / И. Г. Михневич. – Одесса, 1843. – 50 с.
 10. Нецадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / М. І. Нецадим. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 852 с.
 11. Соколов А. Прохор Игнатъевич Суворов, Учитель Морского корпуса и Штурманского училища в Николаеве (из дел Николаевского портового архива) / А. Соколов // Морской сборник. – 1856. – № 10. – С. 29–33.
 12. Темко Г. Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз) / Г. Д. Темко. – К. : Варта, 1997. – 286 с.
 13. Томчук М. І. Психологічні особливості професійної самосвідомості військовослужбовців / М. І. Томчук, Ю. О. Овчаренко. – Вінниця : ОРІДУ НАДУ, 2006. – 194 с.
 14. Толстой Д. О первоначальном учреждении и последовательных изменениях в устройстве Адмиралтейств-Коллегии / Д. О. Толстой // Морской сборник. – 1856. – № 6. – С. 203–227.
 15. Троц А. С. Динаміка самовдосконалення майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Анатолій Степанович Троц. – Одеса, 2003. – 185 с.
 16. Химиця Н. О. Становлення системи національної військової освіти у 1917–1918 рр. / Н. О. Химиця // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія. – 2000. – № 408. – С. 55–60.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Barabanshchikov A. V. *Osnovy voennoj psihologii i pedagogiki* / A. V. Barabanshchikov. – М. : Prosveshchenie, 1988. – 271 s.
2. Vyshnevskiy P. R. *Udoskonalennia pedahohichnoho upravlinnia navchalnym protsesom u vyshchomu viiskovomu navchalnomu zakladi na osnovi innovatsiinykh tekhnolohii : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04* / Vyshnevskiy Petro Rostyslavovych. – Khmelnytskyi, 2005. – 205 s.

3. Holyk M. M. *Systema vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy na pochatku yii reformuvannia: dosialnennia ta prorakhunky* / M. M. Holyk // *Zbirka naukovometodychnykh prats. Viiskovyi instytut pry Derzhavnomu universyteti «Lvivska politekhnika»*. – 1999. – Vyp. V. – S. 109–124.
4. Gorodov P. N. *Optimizaciya processa vospitaniya v vysshej voennoj shkole* / P. N. Gorodov. – M. : VPA, 1993. – 112 s.
5. Grekov F. V. *Kratkij istoricheskij ocherk voenno-uchebnyh zavedenij. 1700–1910* / F. V. Grekov. – SPb., 1910. – 192 s.
6. Zelenyi V. I. *Rozvytok pedahohichnoi kultury molodykh ofitseriv vnutrishnikh viisk MVS Ukrainy : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04* / Zelenyi Volodymyr Ivanovych. – Kyiv, 2003. – 166 s.
7. Krylenko I. M. *Systema viiskovoi osvity Ukrainy : istoryko- metodolohichni aspekty. Doslidzhennia z istorii tekhniky : zb. nauk. prats / [za red. L. O. Hriffina] / I. M. Krylenko*. – K. : NTUU «KPI», 2006. – Vyp. 9. – S. 128–136.
8. Lyalikov V. *Istoricheskij i statisticheskij vzglyad na uspekhi umstvennogo obrazovaniya v Novorossijskom krae. T. 2 / V. Lyalikov*. – Odessa : ZOOID, 1848. – S. 330–356.
9. Mihnevich I. G. *Istoricheskij vzglyad na uchebnye zavedeniya Novorossijskogo kraja i Bessarabii* / I. G. Mihnevich. – Odessa, 1843. – 50 s.
10. Neshchadym M. I. *Viiskova osvita Ukrainy: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia* / M. I. Neshchadym. – K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet», 2003. – 852 s.
11. Sokolov A. Prohor Ignat'evich Suvorov, *Uchitel' Morskogo korpusa i Shturmanskogo uchilishcha v Nikolaeve (iz del Nikolaevskogo portovogo arhiva)* / A. Sokolov // *Morskij sbornik*. – 1856. – № 10. – S. 29–33.
12. Temko H. D. *Osnovy formuvannia systemy vykhovannia voina v Ukraini u period utverdzhennia derzhavnosti (svitohliadno-filosofskiy analiz)* / H. D. Temko. – K. : Varta, 1997. – 286 s.
13. Tomchuk M. I. *Psykhologichni osoblyvosti profesiinoi samosvidomosti viiskovosluzhbovtsiv* / M. I. Tomchuk, Yu. O. Ovcharenko. – Vinnytsia : ORIDU NADU, 2006. – 194 s.
14. Tolstoj D. *O pervonachal'nom uchrezhdenii i posledovatel'nyh izmeneniyah v ustrojstve Admiraltejstvo-Kollegii* / D. O. Tolstoj // *Morskij sbornik*. – 1856. – № 6. – S. 203–227.
15. Trots A. S. *Dynamika samovdoskonalennia maibutnoho ofitsera u vyshchomu viiskovomu navchalnomu zakladi : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07* / Anatolii Stepanovych Trots. – Odesa, 2003. – 185 s.
16. Khymytsia N. O. *Stanovlennia systemy natsionalnoi viiskovoi osvity u 1917–1918 rr.* / N. O. Khymytsia // *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»: Derzhava ta armiiia*. – 2000. – № 408. – S. 55–60.